

ҐЕОРґ ЗІМЕЛЬ

Соціологія трапези¹

У соціальному існуванні неминуче виявляється, що суттєві елементи, властиві всім індивідам будь-якої групи, ніколи не виявляються як вищі, але найчастіше як нижчі потреби й інтереси цих індивідів.

І це не лише тому, що в середині органічних видів форми і функції, властиві кожному індивідові, є успадкованими від більш ранніх, тобто абсолютно примітивними, грубими, цілковито прив'язаними до життєвих потреб. Радше те, що властиве кожному, властиве йому за природою; і взагалі для людини властиво нисходити від вищого до нижчого; але не так легко від нижчого до вищого піднятися — тому загальний рівень, що всіх об'єднує, дуже близький до найнижчого рівня.

Усе вище, духовне, значне не тільки розвивається окремими індивідами; крім того там, де окремий індивід сповідує вищі цінності, вони мають специфічну тенденцію і відрізняються від загального рівня.

Передусім загальне — це те, що притаманне всім людям: те, що всі вони мають їсти й пити.

І саме це насправді і є найбільш егоїстичним, таким, що безумовно і безпосередньо визначає індивіда: те, що я мислю, я можу повідомити іншому; те, що я бачу, можуть побачити інші; те, що я говорю, можуть почути сотні, але те, що один їсть, за жодних обставин не може їсти інший.

У жодній вищій сфері немає такого, щоб від того, що має один, інший обов'язково мусив відмовитися.

Оскільки ця примітивна фізіологія притаманна абсолютно всім людям, вона утворює зміст загальних дій. Соціологічна структура трапези виникає, коли вона пов'язує винятковий егоїзм їжі з колективністю громадського життя, зі звичкою до громадськості (*Zusammenseins*) як із вищим і духовним порядком, що рідко трапляється принагідно.

¹ *Georg Simmel: Soziologie der Mahlzeit.* Режим доступу: <http://socio.ch/sim/verschiedenes/1910/mahlzeit.htm>

Особистості, які не поділяють між собою жодних взаємних інтересів, можуть перебувати за спільним столом — значення цієї пов'язаної з трапезою можливості, прив'язаної до примітивного і тому універсального матеріального інтересу, неоціненне.

Давні культу, в яких на противагу світовим релігіям брало участь лише обмежене коло послідовників, могли перетворюватися на сакральну трапезу.

Особливо в семітській давнині братерські відносини визначалися як рівний доступ до столу Бога.

Спільна їжа і питво навіть арабів, які весь час смертельно ворогують, перетворювала на друзів, породжувала величезну соціалізаційну силу, що давала можливість, навіть якщо їдять і п'ють не “ту ж саму”, а зовсім окрему порцію, створювати примітивне уявлення про спільність тіла і крові.

Первинно християнська таємна вечеря, що ідентифікувала хліб із тілом Христовим, створювала на підставі цієї містики справжню тотожність їдців і тим самим унікальний зв'язок співтрапезників.

Саме тут, де не один бере в іншого відчужену частину цілого, але де кожен кожному пропонує ціле в його нероздільності, егоїстична винятковість будь-якої їжі цілком долається.

Саме тому, що спільна трапеза, подія фізіологічно примітивна і неминучо загальна, входить у сферу суспільної взаємодії і тим самим надособистісного значення, в деякі епохи вона набувала величезної соціальної цінності, чітким виразником чого є заборони, що стосуються учасників трапези.

Так, Кембриджська гільдія у XII столітті призначила високий штраф для тих, хто їсть і п'є з убивцею одного із членів гільдії; так, за указом Віденської Ради від 1267 року, з її суворою антиюдейською спрямованістю, християнам заборонялося обідати разом з євреями; так, в Індії осквернення через спільну трапезу із членом нижчої касты мало смертельні наслідки! Індуси часто їли усамітнено, щоб уникнути забороненого товариства.

Для всієї середньовічної системи гільдій спільні трапези мали таке життєво важливе значення, яке сьогодні ми не можемо навіть уявити.

Легко повірити, що в небезпечному й мінливому середньовічному світі це [спільна трапеза] було, так би мовити, видимою тривкою основою, символом, на який щоразу зорієнтовувалася безпека співучасників.

Разом із цим висвітлюється зв'язок, завдяки якому абсолютно матеріальний зовнішній бік харчування може зіткнутися із нескінченно вищим принципом: у більшості випадків, коли трапеза піддається соціологічному розгляду, вона формується шляхом стилістичного, естетичного, надособистісного регулювання.

Всі настанови з приводу їжі й напоїв, незалежно від несуттєвого погляду на їжу як матерію, стосуються форми її споживання.

Насамперед це стосується регулярності трапези.

Нам відомо про існування в далекому минулому народів, що не мали конкретного часу прийому їжі, харчувалися анархічно, тільки коли відчували голод.

Спільність трапези веде до часової регулярності, позаяк лише в продиктований час має зібратися певна група учасників — перше подолання натуралізму їжі.

У тому самому напрямі лежить те, що можна назвати ієрархією трапези: не накладати їжу в купу і безладно в блюдо, але дотримуватися певної послідовності, в якій себе обслуговуєш; в англійських торгових клубах, попередниках сучасних профспілок, щоразу штрафували того, хто пив позачергово.

В усіх цих прикладах формальні норми вивищуються над флуктуаціями потреб індивіда; соціалізування трапези вони підносять до естетичної стилізації, котра, своєю чергою, впливає на них. Там, де з допомогою їжі, крім мети насичення, досягається ще й естетичне задоволення, виникають додаткові витрати, котрі не тільки легше переносити суспільству, ніж індивідові, і котрі завдяки цьому дістають значну підтримку.

Зрештою, регулювання застольних манер, нормування їх відповідно до естетичних принципів є результатом соціалізування трапези.

У нижчих класах, де трапеза переважно центрована навколо матеріальності їжі, не виробляється жодних типових регулятивів, що стосуються застольних манер.

У вищих соціальних групах, в яких принадність спільного буття аж до його — щонайменше умовної — кульмінації в “суспільстві”, де домінує чиста матерія трапези, для регулювання відповідної поведінки виникає кодекс правил, що визначають, як тримати ніж і виделку і які теми придатні для застольних бесід.

На противагу образу окремого їдця в селянській хаті або під час робочого свята, в освічених колах виникає [образ] обіду, що цілком деіндивідуалізує, схематизує і регулює рухи тих, хто обідає.

Ці строгі нормування й стандартизація не мають жодної зовнішньої мети. Вони означають лише трансценденцію або трансформацію, яка матеріалістично індивідуальний егоїзм переводить в соціальну форму трапези.

Уже їжа з допомогою столових приборів утворює базис для виявлення її естетичного стилю.

Їжа руками набагато індивідуалістичніша за їжу з допомогою ножа і виделки, вона прив’язує індивіда безпосередньо до матерії [їжі] і виражає нестримуване бажання.

Столові прибори покладають цьому бажанню певну дистанцію, спільна, сприятлива для об’єднання форма регулює процеси їжі, що неможливо, коли їдять руками.

Цей мотив посилюється під час маніпулювання столовими приборами завдяки тому, що спільні нормовані форми постають як вільні. Стискувати ніж і виделку в кулачині огидно, бо це заважає свободі руху.

Застольні манери невігласів жорсткі й незграбні, позбавлені надособистісного регулювання; натомість жести освічених мають таку регулярність, вони невимушені і здійснюються вільно — як символ того, що соціальне нормування їхнього власного життя веде до свободи індивіда, котра протистоїть натуралістичному індивідуалізму.

Ще раз зафіксуємо цей синтез: на противагу мисці, з якої у примітивну добу кожен просто діставав їжу, тарілка — продукт індивідуалістичного світу.

Вона показує, що ця порція призначена тільки для цієї особистості.

Це наголошує кругла форма тарілки; кругла лінія передбачає виключення, її зміст замикається в ній самій (тоді як призначена для всіх миска має кути чи овал) і, відтак, викликає менше заздрості.

Тарілка символізує порядок, що задовольняє потребу індивіда в тому, що йому як частині поділеного цілого належить, і не дозволяє йому виходити за свої межі.

Крім того, тарілка зводить цей символічний індивідуалізм до вищої формальної спільності; тарілки на обідньому столі мають бути однаковими, і жодної індивідуальності; різні тарілки або келихи для різних людей були б абсолютно позбавлені смислу й потворні.

Кожен крок, що підносить трапезу в безпосередньому і змістовому аспекті до вищих синтетичних соціальних цінностей, водночас набуває і вищої естетичної цінності.

От чому естетичне примирення з матеріальним фактом їжі миттєво зникає там, де навіть за зовнішньо збереженою бездоганною формою зникає момент соціалізації — те, що обертається безглуздістю [Widrigkeit] табльдоту.

Тут люди збираються суто заради їжі, спільність не становить тут справжньої цінності; навпаки, саме й передбачається не вступати ні з ким у відносини, хоча ви й сидите за одним столом.

Усе оздоблення столу і всі чемні манери не виходять за матеріалістичне акцентування мети їжі: ворожість будь-якого витонченого відчуття щодо табльдоту показує, що тільки соціалізація цієї мети може привести до вищого естетичного порядку. Привабливості цього порядку бракує душі, оскільки спільне буття як таке не має жодного смислу і воно ніяк не може приховати непривабливості, навіть огидності фізичного акту поглинання їжі.

Естетика трапези не має забувати, що вона власне покликана стилізувати: задоволення потреби, що лежить у глибинах органічного життя і є універсальною.

Тож якщо її предметом і є матеріально індивідуалістичне, то вона має не прагнути індивідуальної диференціації, а лише завдяки духовному нівелюванню прикрашати й очищати у припустимих межах.

Індивідуальний вигляд їжі несумісний з її метою бути з'їденою: інакше б це скидалося на канібалізм.

Тому для обіднього столу не властиві різкі, крикливі, сучасні фарби, навпаки, потрібні ясні, блискучі, пов'язані із первинною чутливістю: білі та срібні.

При меблюванні їдальні уникають крикливих, збудливих, експансивних форм і фарб і шукають спокійних, темних, важких.

З-поміж картин віддають перевагу сімейним портретам, що не потребують особливої уваги, але викликають відчуття спорідненості та зв'язку, повертають нас до широти життєвого фундаменту.

Естетика в аранжуванні й оздобленні страв найрафінованіших обідів дотримується перевірених часом принципів симетрії, дитячої барвистості, примітивних форм і символів.

Причому накритий стіл не має виглядати як завершений витвір мистецтва; кожен має без вагань зруйнувати його форму.

Якщо краса твору мистецтва криється в його неприступності, що нас тримає на дистанції, то вишуканість обіднього столу своєю красою запрошує нас у неї проникнути.

Строге загальне упорядкування застольних манер для вищого класу завдяки його статусу тим паче необхідне, бо він легко піддається спокусі індивідуалізму.

Індивідуалізм стосовно споживання їжі, подібний до індивідуалізму в ході, костюмі, в образі мови й у всіх інших жестах, має бути подоланий не тільки внаслідок внутрішньої суперечливості, але й унаслідок ціннісної недоречності, позаяк щось вищого порядку застосовується до чогось нижчого порядку, розташованого зовсім в іншому вимірі, де не можна знайти щонайменшого підґрунтя, без якого все провалюється в безодню.

Аналогічним чином застольні розмови, щоб відповідати належному тону, не мають виходити за рамки загальних типових предметів і способів поведінки, в індивідуальні глибини.

Тепер це слід пояснити з огляду на фізіологічну доцільність.

Вона потребує уникати неухважності та збудження під час їжі. Ця доцільність відображає мовою тіла глибокі соціально-психологічні зв'язки, що надають тут цілком примітивній потребі — через її повсюдну поширеність — соціальну реалізацію, завдяки чому вона піднімається у сферу вищої й духовної привабливості, не втрачаючи цілком свого базису.

Тому було б неправильно критикувати банальність звичайних застольних розмов.

Граціозні, але завжди загальні й безособові застольні розмови не мають повною мірою розкривати свої засади, що викривають твердо встановлені тенденції легкість і вишуканість їхньої поверхневої гри.

До цього слід додати, що в низці життєвих сфер нижчі явища є не тільки негативними цінностями, що слугують вихідним пунктом для розвитку вищих, не тільки підґрунтям, над яким вони вивищуються, але нижче становить їх виступає, як правило, фундаментом, на якому ґрунтується вище.

Як зазначав Дарвін, тілесна слабкість людини порівняно з відносно великими тваринами, мабуть, була мотивом, що привів її з ізольованого існування до соціального; до розкриття здатностей інтелекту і волі; завдяки чому людина надолужила не тільки свою фізичну недостатність, а й на цій підставі завдяки своїй спільній силі перевершила всіх своїх ворогів.

Подібні форми можна знайти серед елементів особистої моралі.

Спокуса, гріх і провина є одним із полюсів моральної шкали, котра пов'язує їх непростими переходами із добрим і чистим; тому найвищі вершини моральності безпосередньо зумовлені тим самим темним і глибинним боком нашого існування.

Хто може говорити про моральну заслугу, якщо немає боротьби зі спокусою, перед якою, відповідно до легенди, не можуть встояти навіть святі,

немає подолання негідного, чуттєвого, егоїстичного? Той факт, що на небесах більше радості з приводу грішника, який покався, ніж від десяти праведників, лише виражає цю внутрішню структуру, де негативне не тільки постає як тінь від наших цінностей, а й протилежне негативному дістає свій смисл із цього протиставлення; із нього розкриваються позитивні цінності, як позитивна енергія — зі своєї протилежності.

Лише темне і негідне, самі в собі переплітаючись, можуть продукувати доступне для нас світле і повноцінне.

Байдужість і банальність царини, про яку розповідають ці рядки, не мають вводити в оману, що в ній не живе свого роду парадоксальна глибина.

Те, що ми маємо харчуватися, є в розвитку наших життєвих цінностей такою примітивною і низькою фактичністю, що безумовно об'єднує одного індивіда з іншим.

Але саме це дає можливість виявити у спільній трапезі своє спільне буття з іншими і завдяки цьому опосередкованому соціалізуванню здолати чистий натуралізм їжі.

Нема нічого настільки низького, для чого не можна було б побудувати сходи, якими б ми здіймалися від значущості жертвовного обіду до стилізації й естетизації його завершених форм.

Якщо сутність трагічного в тому, що найвище саме в собі руйнується, коли його приголомшливі образи ідеальних цінностей безпосередньо борються з іншими ідеальними цінностями і через це мусять занурюватися в ніщо або негативне, то тут подальший розвиток цілком протилежний такий долі.

Саме тут нижче і негідне вивищується над самим собою, позаяк воно є тією глибиною, що вможлиблює зростання духовного й омисленого.

Тут, як заведено, значущість життєвого типу [Lebens typus] виявляється завдяки тому, що він не нехтує і перетворюванням незначного.

Переклад з німецької Віктора Бурлачука

СОЦІОЛОГІЧНА ПУБЛІЦИСТИКА

АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СОЦІОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК¹

АЛЬТРУЇСТИЧНЕ САМОГУБСТВО — злодіяння, що позбавляє суспільство альтруїста (на відміну від егоїстичного самогубства, що рятує суспільство від егоїста).

АНДРОЦЕНТРИЗМ — погляд на соціальну реальність з чоловічої точки зору — як на об'єкт жадання.

АУДИТОРІЯ — всі івасики, що п'ють із одного копитця.

БАГАТСТВО — надбання, що відкриває шлях до задоволень (якщо воно матеріальне) або до страждань (якщо духовне).

БЕЗШКІЛЬНЕ СУСПІЛЬСТВО — концепція, що відкидає формальну освіту як таку, що готує бездумних споживачів замість вдумливих поціновувачів концепції безшкільного суспільства.

БУРЖУАЗІЯ І ПРОЛЕТАРИАТ — класи, в яких різні інтереси: одні воліють додати вартість, інші — відняти.

ВИБІР МЕТОДУ ДОСЛІДЖЕННЯ — найпростіша процедура, що викликає ускладнення лише у дуже кваліфікованого соціолога.

ВТОРИННІ ДАНІ — дані, які доводиться аналізувати, коли немає засобів на отримання первинних...

ГНІЗДОВА ВИБІРКА — метод створення вибірки, запозичений соціологами у зо-зульту: спершу цілеспрямовано добирають гнізда, а потім у випадковому порядку в них підкидають респондентів.

“ТРУБИЙ” РОБІТНИЧИЙ КЛАС — частина робітників, найбільш наближена до творчої еліти за пристрасстю до відвідання різного роду злачних місць.

ГРУПОВІ ІНТЕРЕСИ — інтереси, що їх члени соціальних груп змушені обстоювати замість власних.

ДЕВІАНТНІ ВИБОРЦІ — розсудливі виборці, що голосують не за ту партію, яка вважається виразником їхніх інтересів, щоб уникнути обтяжливого відчуття розчарування після її перемоги на виборах.

ДЕІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ — скорочення важкої промисловості та зростання сфери послуг в економічно розвинених суспільствах, чий образ у результаті стає дедалі менш важким і дедалі більш послужливим.

ДИСКУРС СОЦІАЛЬНИЙ — безглуздий набір слів, яким одні соціальні актори в боротьбі за владу і вплив перевершують інших, які марнують сили і час на смислотворення.

¹ Попередні випуски див.: “Соціологія: теорія, методи, маркетинг” № 2 за 1999 рік, № 3 за 2001 рік, № 3 за 2004 рік, № 2 за 2005 рік.

ДОСЯГНУТИЙ СТАТУС — соціальне становище, якого людина може досягти завдяки власним зусиллям, а не репродуктивній активності своїх високопоставлених батьків.

ЖИТТЄВІ ШАНСИ — можливості, що їх індивід отримує як представник соціальної групи, втрачаючи їх як особистість.

ЗАЛЕЖНА ЗМІННА — величина, надмірно залежна від некомпетентності дослідника у виборі незалежних змінних.

ЗДОРОВИЙ ГЛУЗД — загальновідоме і всіма передбачуване знання, позбавившись якого, можна стати популярним соціологом.

ЗОВНІШНЄ І ВНУТРІШНЄ ЗАДОВОЛЕННЯ — вельми помітне (зовнішнє) задоволення від винагороди за роботу і майже непомітне (внутрішнє) — від самої роботи.

ІНВАЙРОНМЕНТАЛІЗМ — рух на захист дикої природи від природи людської.

ІНІЦІАЦІЯ — ритуал, необхідний для вступу до певної спільноти: наприклад, обрізання плоті — в іудеїв, обрізання волосся — у ченців, обрізання совісті — у політиків.

ІНСТИТУТ — соціальне утворення, відповідальне за те, щоб люди діяли за правилами: сімейний інститут — щоб за правилами відтворювали, військовий — щоб за правилами вбивали.

КВОТНА ВИБІРКА — вибірка, в якій немає випадкових респондентів — усі добірні!

КОНТРКУЛЬТУРА — субкультура, що відкидає домінуючу культуру. Прикладом є хіппі, які заперечили сексуальну культуру батьків за те, що вона сприяла появі на світ таких істот, як хіппі.

КУЛЬТУРА БІДНОСТІ — витончена культура, яку не дано засвоїти багатим.

ЛЕСБІЙСТВО — нетрадиційне кохання жінок до жінок, на відміну від традиційного кохання чоловіків до самих себе.

ЛІДЕРИ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ — посередники між джерелами масової інформації і масами, здатні без відрази сприймати і тих, і інших.

МІЖКУЛЬТУРНІ ПОРІВНЯННЯ — метод дослідження, який виявляє, що в різних культурах, з одного боку, немає нічого спільного, а з іншого — нічого особливого.

МОЛОДІСТЬ — щасливий період життя, коли нудить від солодких ілюзій, а не від гіркового досвіду.

НАГЛЯД — форма соціального контролю в постмодерному суспільстві, де порушника норм карають не санкціями, а дискурсами постмодерністів.

НАЗДОГАНЯЛЬНА МОДЕРНІЗАЦІЯ — лінія розвитку, якою недорозвинені країни надсилають прокльони в надії, що принаймні вони наздоженуть країни розвинені.

ОПИТУВАЛЬНИК — інструмент дослідження, що дає змогу соціологові довідуватися, про що думають люди, коли вони ні про що не думають.